

В І Д Г У К

офіційного опонента

доктора наук з богослов'я Завійського Романа Петрович

на дисертаційне дослідження Стрижачука Федора Васильовича «Ренесанс доктрини про Трійцю у сучасному західному богослов'ї», подане на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Представлена дисертація присвячена проблематиці, яка є гостроактуальною для світової та української богословської думки. Християни завжди підкреслюють персоналістичний характер власного теїзму. Саме персоналістичність Бога, до того ж наявність у ньому внутрішніх особистих відносин, роблять християнського Бога унікальним, відмінним від образів Бога у всіх інших релігіях. Християнський Бог має цикл персональних відносин у собі, і тому є повністю самодостатнім, не потребує для самопізнання, щастя і блаженства існування іншого, яке було б створеним. Поява іншого – чистий дарунок, і у цій появі теж проявляється персоналістичний характер Бога. Виявлення важливості представлення Бога як Трійці є однією з центральних тем для історії християнської теології. Достатньо згадати каппадокійський синтез, твір Августина «Про Трійцю», перший том Суми теології Томи Аквіната. Але завжди до цих величних вершин тріадології домішувалося вчення про Бога як єдину Сутність, що має певні властивості та ці властивості є визначальними для нашого розуміння Бога та властивостей людської природи, які роблять людину богообразною і богоподібною. Більше того, властивості Розуму та Волі уособлювалися у якості Іпостасей Сина і Святого Духа, і це уособлення є важливим для Августина і визначальним для Аквіната. Необхідно визнати, що східна традиція невільна від таких тенденцій. У христологічних трактатах Йоана Дамаскіна бачимо опис Сина як «Іпостасної Сили» - Розуму та Святого Духу як «Іпостасної Сили» - Волі. Редукція Бога до сутності та її віднесеності до самої себе, редукція Бога до властивостей сутності – все це шлях, який проробила схоластика, все більше втрачаючи розуміння важливості персоналістичності Бога, що цілком проявилось лише у

«Метафізичних роздумах» Суареса. У Новий час також постає протилежна тенденція, коли через певний психологізм Бог зображується у його діяльності відносно душі без диференціації Осіб Трійці. Наступає епоха повного забуття центральної ролі доктрини про Трійцю. Більше того, ряд протестантських теологів XIX та початку XX століть доводили, що вчення про Трійцю є метафізичною доктриною, яка не може бути виведена із Писання та історії спасіння. Цікаво, що у пошуках «чистого християнства» ліберальні богослови непомітно для себе потрапили під визначальний вплив секулярного світогляду доби модерну, редукувавши християнство під власні різноманітні стандарти. І знадобилася ціла світоглядна революція на початку XX століття, щоб християнські богослови відкрили живого Бога як Трійцю. Ми тут відмітимо, що у православної традиції Володимир Соловйов ще залежить від таких спекуляцій про Трійцю німецької класичної філософії, які далекі від ортодоксії. Але вже о.Павло Флоренський мислить про Трійцю як спільноту-спілкування Осіб, які виділяються таємничою єдиносутністю. А Євгеній Трубецькой відкриває, що споглядання Трійці було в центрі християнського світосприйняття, досягши геніального вираження у іконі Андрія Рубльова. На Заході Перша світова війна примушує відмовитися від уявлень про живого Бога як певний психологічний феномен, який приховує Бога як гаранта совісті та порядку. Виявляється, що Бог – цілком Інший, Інакший, і завжди залишиться Тайною. І тоді постає цілком логічне питання: а який є цей Живий Бог? Виявляється, що Бог дійсно є спільнотою спілкування Трьох, яка має персональний характер і не може бути редукована до вищої сутності, до вищого розуму, до вищого закону чи гаранта закону. Федір Стрижачук дає прекрасний аналіз як саме Карл Барт після Першої світової війни повертає богослов'я до початкових стандартів мислення про Бога як Того, хто діє як Отець, Син і Святий Дух. Гостре переживання особистого характеру Бога поєднується у Барта з використанням традиційних концептів, осмислених у дусі персоналізму. Концепції іпостасі як способу існування та причетності як міжособистих відносин дозволяють Барту розвинути вчення про Одкровення триєдиного Бога в історії людства та історії окремого вірного. Можуть бути різні

дискусії про множину способів виразу у поняттях тринітарної істини у Барта, але в цілому повернення Трійці у богословських дискурс відбулося та стало незворотнім. Також вже Барт підкреслює єдність Трійці у її діях в історії та у її внутрішньому житті, саме з цієї точки зору захищаючи «філіокве». На думку Федора Стрижачука, «Відкриття Трійці» було цілком та повністю завершене у теології Карла Ранера, який став «батьком» сьогоднішньої тріадології, особливо у ясно сформованому правилі про тотожність Трійці, яка діє в історії спасіння та Трійці, яка існує в собі.

Ми вважаємо, що ту історію про появу тринітарного ренесансу, яку розповідає Федір Стрижачук цілком можна було б доповнити, адже поступове прояснення того як саме Живий Бог є Трійцею стало центральним сюжетом розвитку католицької «нової теології». І лише потім стала можливо тріадологія Ранера, яка підсумувала розвиток всієї католицької «нової теології», а також екзистенційного неотомізму, трансцендентального томізму, які по-різному, але суголосно відкривали живого Бога християнства як Трійцю, що знаходиться в унікальних відносинах спілкування Божественних Осіб, і лише тому може розкриватися для вірних у спілкуванні. Але все, що заявлено Федором Стрижачуком про особливості теології Ранера дійсно є результатом глибокого дослідницького аналізу, і дуже проникливо, що дисертант показує як саме Ранер зробив крок вперед у розумінні персоналізму християнського Бога порівняно з Бартом. Із тексту також видно, що до Ранера, як і до героїв четвертого розділу, дисертант ставиться з глибокою особистою любов'ю. Але це не заважає Федору Стрижачуку зберігати об'єктивність в аналізі та у власних оцінках, віднаходячи баланс між уставленими уявленнями істориків теології про перебіг тринітарного ренесансу та власними дослідницькими відкриттями, критичними оцінками, сміливими порівняннями.

У центральному для дисертації четвертому розділі Федір Стрижачук всебічно підкреслює переваги тріадології Мольтмана, який дійсно зумів максимально повно розкрити унікальність кожної Особи Трійці та показати її особливу діяльність відносно творіння та людства. Особливо відзначимо, що

дисертант цілком вірно підмічає, що триадологія Мольтмана завдячує східній богословській традиції власною глибиною. Особливо це стосується множини тлумачень того, чим є перихореза Осіб у Трійці. Дозволю собі прочитувати дисертанта: «Перихоретична єдність є рівністю божественних Осіб, проте вона не є монотонністю та одноманітністю. У перихоретичному спілкуванні три божественні Особи виражають багатство своїх індивідуальностей. Ю. Мольтманн пояснює, що слово *περιχώρησις* походить від дієслова *perichoreo*, яке вказує на статичну концепцію взаємного оселення одне в одному. Таке саме значення має латинський переклад цього слова *circuminsessio*. Отже, семантично концепція *перихорези* передає ідею взаємного оселення. Проте Ю. Мольтманн вважає, що буде правильно і легітимно додати в концепцію *перихорези* значення динамічності від латинського слова *circumincessio*, яке означає «динамічне взаємопроникнення», і грецького дієслова *perichoreuo*, яке має значення «танок по колу». Отже, об'єднане значення концепції *перихорези* виражає діалектичну реальність взаємного оселення: «абсолютного спокою і досконалого руху»» (сторінка 258 дисертації). Тут, як і скрізь, ми бачимо, що Мольтман глибоко розуміє традиційну доктрину, а потім пропонує нові інтерпретації, зумовлені духом східного богослов'я та сучасною теологією спілкування, персоналізму. Ці інтерпретації потім дозволяють наново повернутися до традиційних західних уявлень та у них побачити зміст, який часто був загублений при інтерпретаціях, але був важливим для розуміння Трійці як спільноти спілкування.

Отже, теологічні рефлексії Мольтмана дозволили поєднати східну та західну традиції розуміння Трійці як спільноти спілкування, і не дивно, що цей богослов має великий вплив на весь теологічний дискурс сьогодення. Його рефлексії проклали шлях до синтезу перетлумачених у душі сучасного персоналізму концепцій каппадокійців та Августина. Цей синтез, створений переважно православними богословами сучасності на сьогодні є найбільшим досягненням у триадології, і особливо ми в цьому ключі хотіли б відмітити догматику Девіда Гарта. Федір Стрижачук цілком вірно відмічає, що богослови, яких він аналізує після рефлексій над Мольтманом, звертають особливу увагу на

присутність Трійці в історії людства, особливо на зображення діяльності Трійці у біблійних наративах. Дисертант детально осмислює всі шляхи, якими Панненберг, Дженсон, Зізіулас, Лакунья, Еріксон і Торренс намагалися зробити Трійцю майже очевидною для віруючого. Усі богословські поняття, усі моменти священної історії в результаті представлені як такі, що не можуть бути зрозумілими без їх співвіднесеності з реальністю Трійці. Царство Боже, драматизм відносин Бога і людини, знання Бога – все це і багато іншого можливо зрозуміти лише тоді, коли мислити все як результат діяльності Трійці. Весь аналіз богословських концепцій у четвертому розділі пророблений на високому теоретичному рівні та заслуговує на повне схвалення. Особливо відмітимо, що проаналізовані у розділі теологи розкрили ортодоксальний зміст навіть тих понять про Бога, які у традиційній та сучасній теології критикувалися як занадто метафізичні або есенціалістичні, як такі, що не гарантують збереження персоналістичності уявлень про Бога. Це, зокрема, стосується реабілітації розуміння іпостасей як відносин. Можна сказати, що розкриття персоналістичного змісту різноманітних богословських стратегій представлення Трійці показало, що можливим є глибоке порозуміння між неотомізмом та неопатристичним синтезом, між неоавгустіанством та неокаппадокійським богослов'ям.

Поглиблене розуміння тринітарного персоналізму, детальне осмислення спілкування Трьох Осіб Трійці як парадигми для церкви та міжлюдського спілкування вплинули на формування оновленої еклезіології, місіології, теорії богослужіння, теорії соціальної комунікації та появи оновленої етики. Ці основні тенденції проаналізовані у п'ятому розділі дослідження. Відмітимо, що цей розділ можна було б нескінченно продовжувати, що зауважує і сам дисертант у вступі до цього розділу. Саме з цим і пов'язані наші перші зауваження до роботи.

Відзначаючи високий теоретичний рівень та практичну значущість дослідження, маємо відмітити наступне.

1. Вчення про спільноту як відображення Трійці як воно розвинуте Стенлі Гренцом розглянуто занадто лаконічно, і потребує уточнення – у чому саме на

думку автора дисертації специфіка підходу Гренца порівняно з Вольфом та іншими теоретиками, які бачили образ Божий як образ Трійці, даний не просто людині, а дарованийий спільноті.

2. Дисертант дуже позитивно оцінює доробок Торренса у осмислення всесвіту як місця явленості Трійці. Але залишається незрозумілим як автор ставиться до пов'язаної з цим баченням доктрини Торренса про майбутнє воіпостезування всього створеного у Христа.

3. Нам видається цікавим той особливий внесок у осмислення тріадології, який робить зараз аналітична теологія, яку дисертант прекрасно знає. Хотілося б почути як дисертант оцінює застосування аналітичної методології для рефлексій над доктриною про Трійцю і яке місце аналітична тріадологія може зайняти у тому наративі, який дисертант зобразив у своєму дослідженні.

4. Також, повертаючись до витоків тринітарного ренесансу, хотіло б почути, чому дисертант не звернув увагу на внесок тих православних богословів та релігійних філософів, які творили до Зізіуласа. Чому не приділено уваги тим православним богословам, які творять після Зізіуласа? Також важливим у цьому зв'язку є питання про мотиви відсутності детального аналізу тріадології, яка була запропонована католицькою новою теологією. Також нам видається, що важливий напружений діалог між Девідом Гарттом, Марйоном та Мілбанком про церковну реальність як відображення Трійці, заслуговує хоча б на побіжний розгляд. Також важливим є питання наскільки усі результати тринітарного ренесансу узгоджуються з результатами нового прочитання Павла, нової наративної теології, сучасної біблеїстики взагалі.

Висловлені зауваження не знижують позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. В цілому поставлена мета у дисертації повністю досягнута. Дисертація є значним явищем в українській богословській науці. Автор має власний голос у загальних богословських дискусіях, що точаться практично у всіх богословських дисциплінах як з приводу переосмислення тріадології, так і з приводу розвитку богословських наук у світлі оновленої тріадології. Дисертація має значний практичний потенціал, оскільки є дослідженням екуменічним та

універсальним, позбавленим вузько конфесійних обмеженостей. Більше того, місцями автор перевершує себе та його голос набуває рис геніальної проникливості у предмет дослідження, особливо у третьому, четвертому та п'ятому розділах. Можемо засвідчити, що автор проявив себе як повністю зрілий науковець. Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, монографії, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Стрижачука Федора Васильовича «Ренесанс доктрини про Трійцю у сучасному західному богослов'ї»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,

доктор наук з богослов'я,

консультант громадської організації

«Євро-Азійська теологічна асоціація»

Р. П. Завійський

Завійський Р. П. Завійський
Завірюча